

Tonca iz lonca.

Nenavadna zgodba iz starih časov.

7.

ošana in Tonca sta prišla nevidna v grad, ki se je dvigal na griču nad vasjo. Po poti nista govorila, da ju ne bi kdo slišal. Tonca je nestrpnost čakal, kdaj prideta izmed temnega smrečja, da zagleda mogočno zidovje, za katerega so morali kmetje iz doline samotež voziti skale, kakor je slišal praviti. Močno ga je skrbelo, ali bo spuščeni most čez jarek, ki je gotovo tako globok in širok, da bi ne mogel čezenj tudi Bernardkov oče, čeprav je velik. Oddahnil se je v Košanovem naročju, ko sta prispela iz gozda in obstala pred jarkom. Most je bil spuščeni. Verige, ki so ga vezale k zidu ob ogromnih vratih, so bile napete in so kakor zajčale, ko je stopal Košana po mostnicah. Vratar, ki je bil močan kakor ajd, je slišal ječanje verig in je stopil skozi vrata pred obzidje, da bi videl, kdo prihaja. Nikogar ni opazil, a vendar se ni vrnil. Stal je na mestu, gledal v dolino in bil očitno zadovoljen, da je v grajski službi in mu ni treba hoditi na tlako kakor onim, ki se morajo v hudi poletni pripeki žgati tam doli na travnikih . . . Čeprav je bil Košana bos, je le previdno hodil in tako sta srečno pustila vratarja za seboj in krenila čez zunanje dvorišče mimo raznih poslopij skozi druga vrata v pravi grad in prišla na notranje dvorišče, sredi katerega je rastle starodavna lipa in pod njo kamenita miza. Pod lipo je stal Grapar.

»Prišel je, da plača globo,« je povedal Košana tiho Toncu. »Tu mora čakati, ker graščak ne pusti v notranjost gradu nobenega kmeta. Bog ve, kdaj je že prišel in koliko časa že potrpežljivo čaka, da se bo graščaku zljubilo priti in vzeti denar. Počakajva še midva, da bova videla, kako Grapar opravi!«

Grapar se je oziral v vrata in okna, se prestopal in videti je bilo, da bi rad sedel na kamenito klopo ob mizi, a si ni upal.

Izkupil bi jo bil, če bi bil sedel, zakaj končno je le prišel graščak. Bil je nataknen in zadirljiv, da nikoli tega. Že ko je prihajal po dolgih mostovžih in neštetihih kamenitih stopniščih, je rohnel kakor hudina nad pasjo žloto, ki mu ne da miru, da bo golazni zanikrni že pokazal, kaj se pravi zamujati delo in se tako puntati . . .

»Hudo bo,« je šepnil Košana Toncu, »če bi mogla ubogemu Graparju pomagati!« Tonca je že sam na to mislil.

Ko je graščak razkoračeno obstal pred Graparjem in ga gledal, kakor bi ga hotel z očmi prebosti, se je ubogi mož kar tresel, se trikrat globoko pripognil in začel: »Gnadjivi gospod, kakor ste ukazali . . .«

Dalje ni mogel. Graščak je zagrmel: »Kaj sem ukazal?«

»Da moram v treh dneh prinesiti plačat . . .« je ponižno povedal Grapar.

»Da, v treh dneh, a ne ti. Hči bi morala priti! Puntaš se!«

»Ne, gnadjivi gospod, ne puntam se. Sem mislil . . .«

»Hohoho . . .« se je zakrohotal graščak, »misliti si upaš, pa praviš, da se ne puntaš!«

»Gnadjivi gospod, tri groše plačam namesto enega. Samo ponižno bi prosil, če bi zmenili. V vasi mi ni mogel nihče zmenjati, zato s tem

denarjem nisem poslal hčere in sem prišel sam,« se je opravičil Grapar in pokazal graščaku s tresočo roko zlatnik.

Graščak je za trenotek onemel, ko je zagledal zlatnik v kmetovih rokah. Tonca je bil že vesel in je mislil, da je hudega graščaka minila zloba in da bo zdaj z Graparjem prijazen. Pa se je motil.

»Ali si v zvezi s hudičem, da ti nosi tak denar?« je graščak spet trdo prijel Graparja, ko mu je vzel zlatnik.

»Bog me varuj, gnadjivi gospod . . . V kamižoli sem ga našel in ne vem, od kod je prišel,« je mož po pravici povedal.

Graščak je vrgel zlatnik na mizo, da bi ga po žvenku preizkusil, če je pravi.

»Jaz sem ga izgubil, našel si ga. Na mojem svetu si ga našel in si ga torej meni ukradel. Tat! In zdaj bi mi rad z njim plačal. Tri groše, si rekel, da mi daš namesto enega, drugo pa da spraviš ti spet v svoj tatinjski žep! Hohoho, kar počakaj, pri priči ti zamenjam!« je divjal graščak, ko je pobral z mize zlatnik in ga spravil.

Grapar je videl, kaj ga čaka. Zgrudil se je na kolena, dvignil roke in prosil:

»Gnadjivi gospod, saj nočem nič nazaj, samo usmiljenja prosim. Če bi vedel, da je zlat vaš, bi ga bil še tisti večer prinesel v grad. Prizanesite mi, gnadjivi gospod, za božjo voljo in pri zveličanju vaše duše vas prosim . . .«

Ob zadnjih Graparjevih besedah je graščak kakor pobesnel.

»Hlapci! Ječar!« je zarjovel, da je odmevalo od vseh kotov, in hodil pod lipo kakor obseden.

Tonca je v Košanovem naročju prestrašeno gledal neusmiljenega graščaka in se spomnil, kako mu priželiijo tlačani, da bi gnil pri živem telesu in bi ga črvi jedli . . .

Vsi iz sebe so pritekli hlapci in za njimi še ječar, ki je tiščal v roki velik ključ, katerega bi Tonca nemara težko pobral, če bi mu padel na tla.

»V ječo z njim, da bo delal družbo Košanu, ki še ni odslužil krajcarja!« je zapovedal graščak in se zakrohotal, ko so zgrabili Graparja in ga odpeljali izpod lipe.

Košana je šel s Toncem za njimi, a jih prehitel, da bi mogel takoj k očetu, ko odpre ječar težka hrastova vrata.

Grapar je med potjo prosil hlapce in ječarja, da bi se ga oni usmilili, a so se mu smejali in se norčevali, da je za vse življenje plačal štibro s svojim zlatim denarjem in da ima zdaj pravico stanovati v gradu . . .

S svetlega hodnika so morali po stopnicah, ki so držale v globino, in potem so prišli v temen rov, v katerega je skozi majhne majhne line prihajalo toliko svetlobe, da je človek še videl kam stopiti.

Na koncu rova so obstali pred močno okovanimi hrastovimi vrati.

»Tu boš zdaj lenaril in te ne bo treba biti strah, da prideš na tlako prepozno!« je zbedel ječar Graparja in vtaknil ključ v ključavnico in ga obrnil, da je zaškripalo. »Lahko škripa,« je pojasnil hlapcem, »saj je že leto dni, odkar sem jih zadnjič zaprl za Košanom, ki mu je zmanjkalo krajcarja . . .«

Ko je odprl, je puhnilo iz ječe, da je vsem kar sapo zaprlo.

»Hitro opravimo!« so dejali hlapci.

Medtem ko so zgrabili Graparja, ki se je upiral, in ga morali nesti v grozno ječo, je Košana vzel iz ključavnice ključ in stopil nato s Toncem za njimi. Vedel je po ječarjevih besedah, da očeta ne najde več živega, a vsaj ob njegovih kosteh bi rad pomolil.

»Tako, zdaj se pa dobro imej, Grapar, in zabavaj se s podganami, ki se nam zaletavajo v noge! Okusno meso imajo, ne boš stradal! Če se hočeš pa ti postiti, podgane se ne bodo, hahaha! . . .« so se trdi hlapci trdo poslovili od Graparja, ko so ga pahnili od vrat, h katerim je silil, in jih zaloputnili.

Ječar je hotel zaobrniti ključ, a ključa ni bilo.

»Tiščite, tiščite vrata, da ne uide! Ključa ni! V ključavnici sem ga pustil prej, zdaj ga pa ni!« je bil ključar glasen in v skrbeh.

»Na tla je mogoče padel, poglej!« so mu svetovali hlapci.

Ječar se je pripognil in z roko iskal pred vrati, kamor bi bil ključ lahko padel, a ga ni našel.

»Baklo moram prižgati,« je rekel in začel kresati, da je zanetil gobo, ki jo je potem vihtel, dokler se ni tako razvnela, da je z njo prižgal baklo, ki jo je imel pripravljeno v kotu ob vratih.

Tudi ob bakli ni našel pred vrati ključa.

»V keho si ga vzel s seboj, pa si pozabil. Kaj, če ti je notri padel iz rok, ko smo imeli opraviti z Graparjem?« so menili hlapci.

Ječar se je dal prepričati in odprli so vrata, da bi z baklo poiskali ključ, a ko so vstopili, so obstali ko okameneli in ječarju je padla bakla iz rok. Graparja ni bilo nikjer. To je vse tako prestrašilo, da so jo drug za drugim odkurili, ko so prišli k sebi . . .

Tonca je hotel Graparja rešiti in ga napravil nevidnega ter mu s prstkom na ustih pokazal, naj bo tiho, ko se je mož neznanško začudil, videč ob sebi mladega Košana s smešnomajhnim dečkom v naročju.

Ko so utihnili v rovu koraki, je rekel Košana:

»Nič se ne boj, Grapar, skupaj pojdemo domov in med potjo ti vse povem, da ne boš mislil, da sem v zvezi s samim bognasgavaruj!«

Tako je rekel in pobral baklo, ki je znova zaplapolala, in pokleknil pred okostnjak, ki je stal v kotu.

»Bog vam daj večni mir in pokoj, ubogi oče!« je glasno želel in molil očenaš.

Tonca, ki ga je bil dal na tla, se je dotaknil belih kosti in želel, da bi Bernardkov stari oče oživel.

Košana se je med molitvijo nenadoma umaknil in vstal ter obstal ob Graparju, ki je prav tako kakor on z grozo gledal, kako se je okostnjak zganil, se dvignil in so vidoma izginjale kosti, dokler ni rajnik živ stal pred njima.

»Sin moj,« je spregovoril stari Košana žalostno, »Bog ti je dal po tem malem gnado, da me še enkrat vidiš, meni pa gnado, da ti morem še zadnjo željo povedati: Bernardka daj v šole, da bo božji mašnik postal, zame svete maše bral in me iz vic reševal! . . .«

Tako je spregovoril in to je naročil in že je bil pred njimi spet sam okostnjak, ki se je sesul, da so suho zarožljale bele kosti na vlažna tla.

Košana je vzal Tonca v naročje in, ko se je še enkrat ozrl na očetove kosti, je pomignil Graparju in stopili so iz groznega prostora. Ker je držal Košana v levici, v kateri je nosil Tonca, neznanski ključ od ječe, mu ga je hotel mali vzeti, da bi ga potežkal. Ob ključu se je spomnil na hudega ječarja, ki je tako neusmiljeno govoril, da bi zaslužil kazen. Kako bi prišel do njega, da bi se ga mogel dotakniti in bi mu želel kaj takega, da bi pozneje moral z ubogimi jetniki drugače ravnati? Aha, že ve!

»Ali vtaknete ključ spet v ključavnico?« je vprašal Bernardkovega očeta.

»Seveda,« mu je odgovoril in že vtaknil ključ v vrata, nato pa vrgel baklo v ječo, da bi jo ječar našel tam, kjer mu je padla iz rok, in nato zaklenil.

»Dajte, da se dotaknem še enkrat ključa!« je prosil Tonca, ki je ta čas pripravil svoj čar, in Košana ga je pridržal k vratom . . .

Tedaj se je zaslišalo v rov graščakovo rjojenje in težki, hitri koraki in kmalu nato je rdeče zasvetila v gornjem koncu bakla, ki jo je nosil eden izmed hlapcev.

»Svojat nemarna, na koga naj se še zanesem! Strahopetci! Če ste Graparja res odvedli v ječo, mora biti v njej! Hudič ne bo stikal po takih prostorih, da bi pomagal ljudem, ki znajo klicati samo še svojega Boga! Ti si stal v stopnišču,« se je ozrl graščak k drugemu hlapcu, ki je šel z ječarjem in svojim tovarišem za njim, »in nisi videl, da bi medtem prekleti pes ubežal?«

»Ves čas, vaša grofovska gnada, se nisem ganil z zadnje stopnice pred rovom, odkar so odšli ječar in onadva, da vam povedo, kaj se je zgodilo. Nikogar ni bilo mimo, samo zamolkel glas — se mi je zdelo — da sem slišal iz ječe, a razumeti nisem mogel,« je povedal hlapec.

»Aha, je torej vendar v ječi!« se je pomiril graščak in stopil še hitreje, da bi dokazal, kako neumni so bili, ko so se prestrašili in mislili, da je Grapar v zvezi s peklenškimi silami.

Košana in Grapar sta se stisnila k steni, da bi se kdo ne zadel ob njiju, in s Toncem vred sta gledala, kaj se bo zgodilo.

Graščak je prišel prvi do vrat.

»Hahahaha . . .« se je zakrohotal, ko je zagledal ključ. »Vam vsem se je sanjalo, ali pa ste se, mrhe, nažrli pri kletarju vina, da niste nič videli! Kaj pa je to, ha?« je pokazal na ključ, ga prijel in obrnil, da je spet zaškripalo.

Ječar in hlapci so strmeli.

»Kaj zijate?« je zagrmel nad njimi.

»Vaša grofovska gnada, kaplje vina nisem pokusil, dvajset let vaši gnadi zvesto služim, a kaj takega se mi še ni zgodilo. Hudič ali Bog — eden ima tu svojo roko vmes!« se je opravičeval ječar.

»Le počakaj, jaz jo bom imel vmes!« mu je trdo odgovoril graščak in ga grdo pogledal.

Hlapci so se spogledali, ječar je prebledel.

Graščak je odprl vrata in stopil na prag ter zaklical v ječo:

»He, pes, kje si?« — Nobenega odgovora.

»Ali si oglušel? Pri priči se oglasi in pridi pred me, ako nočeš ta trenutek crkniti!« je znova zakričal.

Ječar se je za njegovim hrbtom kljub strahu muzal in hlapci so si mežikali, češ zdaj bo moral verjeti, da Graparja ni.

»Ječar, vzemi baklo in pojdi v ječo, da bom videl, kam naj porinem lovski nož!« je ukazal razdraženo graščak.

Ko je stopil ječar na sredo ječe in je bakla obsvetlila njeno grozno notranjost, je graščak gledal ko ris, kje bi bila žrtev, a razen belih kosti na tleh in tropa podgan, ki so bile spet prilezle iz svojih skrivališč in zdaj begale na vse strani, ni ničesar videl.

»Zdaj pa plačaj ti zanj!« je siknil ječarju in zaloputnil vrata ter jih hotel zakleniti. Ko je prijel za ključ, da bi ga obrnil, je zarjovel ko obstreljena zver in tuleč oddivjal po rovu...

Hlapci niso vedeli, kaj naj napravijo. Ječar jim je klical, naj mu odprejo, in so mu res odprli, ker so menili, da jim bo vedel povedati, če je graščak videl kaj v ječi, da je tako pobesnel.

Pa ni vedel ječar nič povedati. Ko je hotel zapreti ječo, je pa kar obstal in kazal na ključ, ne da bi se ga dotaknil: na njem so videli gnilo meso z nohti in se zgrozili...

Zgodilo se je nekaj strašnega. Bog je čakal dolgo, dolgo, da bi se graščak spremenil. Pa se ni. Zato je Bogu usmiljenje pošlo in je udaril, strašno udaril, da so se vsi grajski zgrozili...

Bog je po Toncu napravil čudež, strašen za graščaka, strašno delo neskončne božje pravičnosti. — Grajski so se zgrozili...

o vaseh je šlo kakor blisk, da je Bog kaznoval graščaka, ki gnije pri živem telesu in ga jedo črvi. Tudi so vedeli povedati ljudje, da so ječar in trije hlapci, ki so bili priča, kako je Bog pomagal Graparju, pobegnili še tisti dan in ni bilo potem o njih ne duha ne sluha več. Tudi o starem Košanu so izvedeli, da ni več živ, da je Grapar videl v najhujši grajski ječi samo še njegove kosti. In vsi, ki so ga poznali, in vsi, ki so slišali o njem, so ga pomilovali in želeli njegovi duši, da bi na onem svetu ne trpela, ko je že v življenju toliko prestal.

Tiste dni je, kakor vsako leto, ob košnji prišel v vasi pod gradom neki berač in hodil od hiše do hiše in prosil vbogajme. Ko je slišal zgodbo o Košanu, je zložil pesem in jo pel ljudem z žalostnim glasom :

*Cel teden je na tlaki bil
in truden, zdelan, na pol živ
v soboto je domov prišel,
pa še miru revež ni imel:
je vsem bilo zaukazano,
naj štibro v grad prinesejo.
Vse bore je denarce vzel
in ko jih je na gradu štel,
mu krajcarja je zmanjkalo
in rekel je sprežalostno,
sprežalostno in poln strahu
gospodu svojmu zlahtnemu:
»Al boste ga spregledali
al ga na dolg zapisali?«*

*Tako je djal zlahtni gospod,
zlahtni gospod, hujši ko zlod:
»Ne maram ga spregledati
in ne na dolg zapisati!«
In še poklical hlapce je
in dal jim tako poveljé:
»Primité ga, zgrabite ga,
orzite v ječo tega moža,
da bo zaslužil krajcar sam
in ga prinesel plačat nam!«
Še zgrabijo mi kmetiča,
še vržejo mi v ječo ga
in je preteklo leto in dan,
da se gospod je spomnil nanj.*

*Poklicati je hlapce dal
in še tako jim je dejal:
»Pojdite brž po kmetiča,
ki ni še plačal krajcarja!«
Še vzdignejo se in gredo
in v temno ječo pridejo,
pa v ječi drugega nič ni
ko samo kup belih kosti,
na njih pa ena luč gori,
ko samo sonce se svetli.
Se hlapci hitro vrnejo,
gospodu tako pravijo:
»Pa v ječi drugega nič ni,
ko samo kup belih kosti,
na njih pa ena luč gori,
ko samo sonce se svetli!«*

*Tako se ustrašil je gospod,
zlahtni gospod, hujši ko zlod,
da mu je padla žlica iz rok
in so mu padli čevolji z nog
in je zaklical preglasno,
da se je daleč slišalo:
»O krajcar, krajcar, majhen denar,
preveč sem ga imel za mar,
preveč, preveč, oj tolikanj,
da dušo moram dati zanj!«
In že hudoba je prišla,
odnesla ga na dno peklà . . .*

Berač je odšel, pesem pa je ostala in živela med ljudmi, ki so jo poslušali s solzami v očeh, dasi niso vedeli, da poje nekoliko drugače, kakor je bilo v resnici.

Prave resnice še dolgo dolgo ni zvedel nihče, zakaj Košanovi so molčali in tudi Grapar ni nikomur črhnil, kdo mu je pomagal, da se je rešil. Dal je besedo, da ne izda ničesar o Toncu, in jo je držal. Vedel je, da bi čakalo njega in tudi druge še hujše trpljenje, če bi grajski slišali, kdo je povzročil graščakovo neznansko bolezen.

Tako se je zgodilo, da so se spremenili tudi valpet in biriči in vsi z gradu. Graščaka, ki je v neznosnih bolečinah rohnel in klel, so sicer poslušali, a po njegovih ukazih se niso ravnali, ker so se bali, da bi tudi nje zadela božja kazen, ako bi kakor prej trdo in neusmiljeno strahovali kmete.

Ljudje so bili zadovoljni.

Košana se je prve dni držal doma, da bi ga ne videli grajski. Potem se ni več skrival. Biriči so ga videli, a ga niso prijeli. Tudi valpet mu ni ničesar očital, ko je prišel po dolgem času spet na tlako.

Možje, ki so bili zbežali iz vasi in živeli v gozdni votlini kot roparji, da se maščujejo nad graščakom, niso verjeli, ko so slišali o Košanu. Da bi njih glavar spet mogel mirno doma živeti? Věč ko oni je imel opraviti z grajskimi. In so neke noči prišli in potrkali pri njem in jim je povedal, da je graščak huje udarjen, kakor bi se mogli z njim vred kdaj nad njim maščevati. In še jim je svetoval, naj se brez skrbi vrnejo domov in se nič ne bojé. Poslušali so ga in odšli vsak na svoj dom in so poslej tudi oni mirno živeli in se čudili veliki spremembi.

Ob vsi spremembi pa je bil Košana le zamišljen. Očetovo naročilo bi rad izpolnil in poslal Bernardka v šole. A kako? Šole so v mestu in stanejo. Res ima dva zlatnika, ki mu jih je dal Tonca, pa kdo ve, če bi bilo dosti za šolanje, ki se vleče leta in leta. In potem pa še to, da sina ne sme dati od doma, če graščak ne dovoli. Da bi ga šel prosit? Zbesnel bi in kakor nič ne more, bi ga nagnal ko psa. Kaj naj naredi? Odlasati ne sme, da ne bo Bernardek prestar. V trinajsto leto gre že.

Pa ga je Tonca rešil tudi teh skrbi.

Lepega jesenskega dne so Košanovi sedeli pred hišo ob kupu korenja in ga obrezovali. Tonca je bil splezal prav na vrh kupa in rezal s svojim nožičem iz rumenega korenčka kolesca, ki so bila taka kakor zlatniki, o katerih že dolgo ni več mislil.

»Viš, Tonca, če bi mogel tako delati zlatnike, kakor ti režeš kolesca, bi naš Bernardek lahko šel v šole,« je kar tako rekel Košana, ki je tudi pri delu mislil na očeta in njegovo naročilo.

»Ali drugače ne more?« se je oglasil Tonca s kupa.

»Tlačani smo in graščak ne dovoli,« mu je povedal Košana.

»In če bi ne bili tlačani?«

»Potem bi nihče ne mogel braniti.«

»Ali morate biti tlačani?«

»Moramo, ker se ne moremo odkupiti.«

»Tudi z zlatniki ne?«

»Z zlatniki bi se že, saj je denar sveta vladar in z njim vse dosežeš!«

Tonca se je spomnil, da so mu tako peli prvi zlatniki. Zdaj je razumel, kaj so hoteli reči, in je pomislil, da bi napravil spet dobro delo, če bi Košanu pomagal z zlatniki, da bi ne bil več tlačan in bi mogel poslati Bernardka v šolo. In še je pomislil, da bi Bernardkov stari oče, ko bi ga Bernardek rešil s svetimi mašami iz vic, prosil tudi zanj Boga v nebesih, da bi mu odpustil vseh pet grehov in tudi tega, da se še ne mara vrniti domov, ko sta z Bernardkom prijatelja in se igrata,

kadar hočeta. In pri Košanovih imajo koze in ovce. Najmanjšega janjčka so dali njemu. Njegov je in ga že pozna. Ko sta z Bernardkom na paši, je najlepše. Doma ni bilo tako lepo. Doma ni imel janjčka in tudi na pašo ni hodil. Tudi korenja niso imeli doma, da bi plezal po njem in rezal tako lepa kolesca, ki so kakor zlatniki. Saj res, nemara bi bili iz teh kolesc lepši zlatniki kakor tisti trije iz sončnih kolobarčkov?

Košana in Košanka in Bernardek so hiteli z obrezovanjem in zasukali pogovor na druge stvari, Tonca pa je nemoteno spreminjal svoja kolesca v prave zlatnike in jih spravljaj v pleteničico, ki mu jo je spletel na paši Bernardek in jo je imel na kupu pri sebi.

»Pa se odkupite!« je zaklical s kupa, ko so že vsi trije spodaj skoraj pozabili na prejšnji pogovor.

Pogledali so ga in so videli, da je vstal in da bi prišel rad k njim. Bernardek je skočil ponj in ko ga je prijel in videl, kako se svetijo v pleteničici kolesca, je ves vesel zaklical:

»Joj, Tonca ima skoraj polno pleteničico zlatnikov!«

Tonca se je smejal in ko ga je postavil Bernardek na tla pred očeta in mater, ki sta kar strmela, je veselo vprašal:

»Ali bo dosti, da se odkupite in ne boste več tlačan, da bi mogel Bernardek v šolo?«

»Celo vas lahko odkupim, ne samo sebe, in še za Bernardkove šole bo ostalo!« je presodil Košana.

»Pa odkupite vse, da ne bo treba hoditi ljudem na tlako in ne plačevati desetine! Potem se ne bo zgodilo nobenemu več tako, kakor se je vašemu očetu, ko mu je manjkalo krajcarja, kajne?« je bil Tonca še bolj vesel.

(Dalje.)

